

Andrew Bell-Fialkoff: Ethnic Cleansing. London, Macmillan 1996. 346 p.

Írott források tanúsítják, hogy a népességtisztogatás különböző formáit már legalább 3000 éve, de valószínűleg még ennél is régebben alkalmazzák a legkülönbözőbb társadalmak, és minden jel szerint a jövőben is alkalmazni fogják, szaporítva ezzel az emberiség történelmének szomorú fejezeteit.

A tisztogatás fogalma emberi népességre alkalmazva eufemizmus, mely elfedi a rút valóságot, nevezetesen azt, hogy e terminus alá sorolható jelenségek széles köre az önkéntes emigrációra ösztönző finom nyomástól a száműzetésen, a deportáláson és a népességcserén át egészen a népiirtásig terjed. A közös vonás a nemkívánatos csoport adott területről való eltávolítása. A tisztogatás célpontját vélt vagy valós ellenségként kezelik, tisztátalannak tartják, úgy tekintenek rá, mint rákos daganatra, melyet el kell távolítani a társadalom testéből, mivel veszélyt jelent a közösségre és intézményeinek integritására nézve.

Bell-Fialkoff *Etnikai tisztogatás* című könyvének aktualitását a hosszabb múltra visszatekintő folyamatos etnikai konfliktusok mellett az a tény adja, hogy Európában a kommunizmus összeomlása után újult erővel jelentkezett az etnikai tisztogatás problémája, és e jelenség megértésének, valamint kezelésének igénye egyre sürgetőbb. A könyv első felében a szerző megpróbálja körüljárni a népességtisztogatás fogalmát, melynek széles spektrumán a címben megjelölt etnikai tisztogatás csak egyetlen szint képvisel, és nem kap sokkal több figyelmet, mint a faji, nemi, osztálybeli, vallási stb. alapon történő tisztogatások kérdése. A könyv második felét tíz visszafordíthatatlan etnikai konfliktus tömör bemutatásának szenteli, a feszültségek népességcsere útján történő feloldása mellett érvelve.

Bell-Fialkoff a népességtisztogatás szűkített definíciójával dolgozik, szándékosan nem tér ki a kérdéskör végleiteit képviselő fajirtás, illetve emigráció problémájára. Az író szerint a népességtisztogatás nem más, mint bizonyos tulajdonságok alapján - ami lehet az etnicitás, vallás, faj, szexuális preferencia, életkor, nem stb. - megkülönböztetett, nemkívánatos csoport adott területről való szándékos, megtervezett és kényszerített elmozdítása. A csoport távozásának feltétlenül az imént felsorolt tulajdonságoknak legalább egyikén kell alapulnia ahhoz, hogy tisztogatásról beszélhessünk. Külön fejezetben vázolja fel a népességtisztogatás történetét az ókortól egészen napjainkig, rámutatva arra, hogy az egyes időszakokban a legkülönbözőbb szempontokat használták fel korábban elfogadott vagy akár teljesen ignorált emberi csoportok elszigetelésére, elmozdítására vagy felbomlasztására. Történelmi elemzése azokra a folyamatokra koncentrál, melyek a tisztogatás mintájában bekövetkező változásokat előidézték. Az áttekintés meglehetősen tömör és összefoglaló jellegű, azonban különös alaposággal foglalkozik a középkorból az újkorba való átmenet időszakával, részletezve azokat az ideológiai és társadalmi átalakulásokat, melyek következtében az etnikai tisztogatás lett a népességtisztogatás általános formája. Ennek során a szerző rendkívül tájékozottnak bizonyul a modern nacionalizmus kialakulásáról és a nemzeti identitástudatról szóló szakirodalomban. Az átalakulás gyökereiről írva elsősorban Gellner és Anderson munkára utal, és áttekintést ad a politikai és etnikai nemzet közötti különbségről, a nemzet és nemzetiség fogalomtörténetéről. A második fejezetben kidolgozza a tisztogatás fogalmának tipológiáját, ennek célja az egyes típusok közötti bonyolult kapcsolatok feltérképezése, a főbb tendenciák felismerése, melyek előrejelző értékkel bírnak, és közelebb vezetnek a konfliktusok megelőzéséhez. A tipológiából adódó alapvető kérdése az, hogy mi a tisztogatás mintáiban bekövetkező változások háttérében álló mozgatórugó. A választ az identitástudattal összefüggésben próbálja megkeresni, a tisztogatást a kollektív identitás metonimiájaként fogva fel. Nyolc kategória alá sorolja a tisztogatás egyes típusait, anélkül azonban, hogy az osztályozás szempontjait megindokolná.

Bell-Fialkoff szerint a tisztogatás tulajdonképpen lakmuszpapírként jelzi a kollektív önmeghatározás fókuszát: azok az államok, melyek vallási terminusokban definiálják

magukat, a vallási kisebbségeket eliminálják, azok, melyek osztálykülönbségekben gondolkodnak, az osztályellenségektől igyekeznek megszabadulni és így tovább. Ugyanez vonatkozik az etnicitásra, a fajra és az összes többi paraméterre, mely az identitás formálódásának alapjául szolgálhat.

A kollektív identitástudat fókuszának meghatározása sok problémát vet fel, melyek tisztázása nem történhet meg a csoportszerveződés folyamatának vizsgálata nélkül, hiszen a szerző szerint a komplex társadalmi, politikai és gazdasági valóság értelmezése a csoportok közti konfliktusok keretében történik. A hangsúly a különböző csoportok tagjainak találkozásán van, és ebből a szempontból közömbös, hogy a csoport identitása etnikai, vallási vagy faji alapozású. A csoportok közti dinamikus interakció vizsgálatára Fredrik Barth hívta fel a figyelmet, és a könyv szerzője is a határfenntartó mechanizmusok szemügyre vételét tartja az egyik legfontosabb lépésnek az identitás meghatározásában. Ahhoz, hogy egy csoport kollektív identitással rendelkezzen, tartósnak kell lennie, reprodukálnia kell magát, mely előfeltételezi a munkamegosztást és a határfenntartó mechanizmusok felállítását. Bell-Fialkoff mind a közösség, mind pedig a kollektív identitás munkadefiníciója meghatározásához az antropológia eredményeiből indul ki, elsősorban Barth és Clifford Geertz tanulmányaira alapozva. Eszerint a kollektív identitás olyan terület, mely egymással kölcsönös kapcsolatban álló kulturális jegyekkel van megtöltve. A kollektív identitás magját (core) alkotó jegyeket jelzőknek (marker) nevezi, a magot védelmi gyűrűként körülölelő, határfenntartó mechanizmusokhoz kapcsolódó kulturális elemeket pedig kötőszáznak (binder). Potenciálisan bármelyik kulturális jegy lehet marker vagy binder, felcserélődhetnek, de ugyanaz a jegy lehet egyszerre mindkettő is, ha a szóban forgó jegy a közösség lényegét a határokon belül és kívül állók számára egyaránt kifejezi. A Bell-Fialkoff által leírt csoportfejlődési folyamat három szakaszból áll, melyeket határozottan megkülönböztet az etnicitás Paul Brass által szemléltetett folyamatának fázisaitól. Brass kizárólag etnikai folyamatokkal foglalkozik, míg Bell-Fialkoff terminológiája egy csoport vagy egy társadalmi réteg identitástudatának olyan tágabb átalakulására vonatkozik, mely nem korlátozódik az etnikumokra. Ugyanakkor az etnikai identitástudat formálódásával is szemléltethetjük a folyamat szakaszainak mibenlétét. A folyamat első fázisa tehát a csoportmobilizáció (group mobilization), melynek során a már létező kategóriák kollektív identitással feltöltött új entitásokká alakulnak. A természetes, magától értetődő identitásokat, mint amilyen például a vallás, nyelv és szokások által jelzett, a kezdetektől meglévő etnicitás is, tudatosítani kell az egyénben ahhoz, hogy valamilyen cél érdekében mobilizálni lehessen. A 20. századi etnikai konfliktusok gyökere a 18. századra nyúlik vissza, amikor a nacionalizmus ideológiája mobilizálta az ethnost, nemzetté újraszervezve és strukturálva azt. A második szakasz során alakulnak ki a határfenntartó mechanizmusok, létrejön a munkamegosztás, majd pedig a különálló társadalmi entitás, mely független, önálló aktorként jelenhet meg a politikai, gazdasági és kulturális színpadon. Ezt Bell-Fialkoff törzsiesedésnek (tribalization) nevezi. Bármely csoport, amely alkalmas arra, hogy törzssé váljon, potenciálisan etnikum, melynek már csak saját jelzőkre és kötőszálakra van szüksége.

A csoportfejlődés folyamatának harmadik szakasza az államalakítás. Ez az a tényező, amely elkülöníti az etnikai, nemzeti és regionális identitástudattal rendelkező csoportokat az összes többitől. A vallásos identitással szemben, amely egyetemes jelleggel bír, ezek az identitások partikulárisak, kevés kivételtől eltekintve territoriális építmények. Ezek azok a csoportok, melyek leginkább hajlamosak arra, hogy az önrendelkezés és a képviseleti demokrácia eszményeinek hatására államiságra törekedjenek, gyakran még akkor is, ha a geopolitikai helyzet ennek nem kedvez.

Bell-Fialkoff az etnikum, illetve az etnicitás fogalmát felváltva használja. Ezek definiálásakor (a túl tágan talált Raoul Naroll-i meghatározással szemben) két eltérő megközelítést tart egyszerre érvényesnek: egyrészt a Judith Nagata által leírt, helyzettől függő

eticitásfelfogást (situational ethnicity), mely nemcsak DélkeletÁzsiában lelhető fel. Ahol azonban szituációtól függően, rugalmasan változtatható az etnikai hovatartozás, adódhatnak olyan körülmények, amelyekben az etnikai kapcsok egyéb kötőszálaknak rendelődnek alá, vagy amikor az etnicitás strukturálatlanná és szervezetlenné válik. Azokra a területekre, ahol nincs mód ilyen flexibilitásra, a Barth által adott etnikai csoportdefiníciót alkalmazza Michael Moerman szubjektív megközelítésű, tisztán az akarati tényezőt kiemelő meghatározásával szemben, mely a teljes hangsúlyt az önbesorolásra fekteti.

Az osztály, nem, szexuális preferencia, életkor alapján formálódó identitástudatokat Bell-Fialkoff negatívnak vagy semlegesnek nevezi, mivel, bár a csoporttagok számára lehetőség nyílik politikai mozgalmak kezdeményezésére, ám teljesen független társadalmi egységek formálására nem képesek. Legalábbis egyelőre. A tudomány fejlődése azonban olyan irányba mutat, mely megváltoztathatja ezt a helyzetet. Észlelhető ugyan az a tendencia, hogy az etnikai csoporthoz való tartozás egyre kevésbé fontos az egyén számára, a csoportok közötti konfliktusok szaporodása azonban biztosra vehető, és így a tisztogatás problémája is egy-re égetőbb. Ennek oka egyrészt az, hogy a különböző identitástudatok nem felváltják egymást, hanem egymás köré épülnek, akkumulálódnak, és helyzettől függően egyszerre vagy külön-külön aktivizálódhatnak, ahogyan ezt Oroszország 20. századi története is mutatja. Másrészt a modern társadalmak mobilitása és trónra emelt individualista ethosza a különbségek hangsúlyozásához és tudatosításához vezet, melyeket aztán bármilyen valós vagy képzelt sérelem alapjának lehet tekinteni. Az ilyen, úgynevezett szintetikus identitással rendelkező csoportok közti konfliktusok kezelésére az egyenlőségen alapuló modern társadalmak nincsenek felkészülve. Bell-Fialkoff szerint a kollektív identitás nem absztrakció, hanem egy olyan minta, melyre mindennapi életünk felépül. Ennek megsértése pedig az embert, mint társadalmi lényt legérzékenyebb pontján érinti. Ettől válik a néességcsere kérdése is olyan kényessé.

Bell-Fialkoff könyve második felében, amikor az etnikai konfliktusok megoldásával foglalkozik, összefoglalja a nemzetközi jog kisebbségvédelmi rendelkezéseit az első világháború végétől kezdve. Utal azokra a váltásokra, melyek a csoport és egyéni jogok viszonyában bekövetkeztek, valamint bemutatja az eddigi néességcsereket, melyek mind sikeresnek mondhatók. Az egyes esetek ismertetésénél bemutatja a földrajzi helyzetet, a történeti háttérrel és a jelenlegi konfliktust. E tömör, inkább politikatörténeti jellegű összefoglalókhöz az elméleti részben levont következtetések szinte alig kapcsolódnak. A felsorolt tíz konfliktust (megtalálható köztük Erdély, Bosznia, Srí Lanka, Palesztina is) olyannyira elmérgesedettnek tartja, hogy a pacifikálás egyetlen módját a néességcsereben látja, melyet morálisan azzal indokol, hogy csak így kerülhető el a háború. Ismerteti a néességcsere szervezési problémáit, majd kidolgoz egy áttelepítési mutatót, melynek paraméterei alapján az adott terület csoportjai pontokat kapnak. A végösszeg megmutatja, hogy melyik csoport áttelepítése lenne tanácsos. A paraméterek kiválasztásának szempontjait a szerző nem indokolja, és az egyes esetek pontozása meglehetősen szubjektív. Hiszen hogyan dönthető el például, hogy melyik csoport mennyit szenvedett? Ugyanakkor afelől nem hagy kétséget a könyv, hogy a konfliktusok megoldását ily módon véglegesnek lehet tekinteni.

Bódis Krisztina

Beiträge zur Siebenbürgischen Schulgeschichte. Hrsg. von Walter König. Köln-Weimar-Wien, Böhlau 1996. 335 p. (Siebenbürgisches Archiv, Bd. 32.)

A könyv anyagát a würzburgi egyetemen 1993 őszén tartott nemzetközi konferencia előadásai alkotják. A konferenciát a Johannes Honterus-féle erdélyi iskolareform (1543.

„Schola Coronensis”) 450. évfordulója alkalmából rendezték. A tanulmányok az erdélyi iskolatörténet számos kérdésével foglalkoznak. Külön tanulmány szól például az erdélyi iskolák európai kapcsolatairól vagy az önéletrajzi jellegű források iskolatörténeti jelentőségéről. A szerzők közt németek, magyarok és románok egyaránt szerepelnek.

A kötet végén Liliana Popa tanulmánya a nagyszebeni levéltár iskolatörténeti forrásait ismerteti, amelyek további kutatások kiindulópontjai lehetnek. Értékes része a kötetnek Georg Weber *Identitätsbildung, Ethnizität und pädagogische Theorie* (Az önazonosságtudat kialakítása, etnicitás és a pedagógiai elmélet) című tanulmánya (37-72. p.). A szerző először az identitás kialakulását, mint a modernizációs folyamat problémáját, majd az etnikai tudatot mint a társadalom differenciáltságának ismertetőjegyét, végül pedig a haza, nemzet, etnikum fogalmaknak a klasszikus pedagógiában betöltött szerepét tárgyalja. Tanulmánya végén vizsgálódásának eredményeit és következtetéseit igen röviden- megkísérli összekapcsolni az erdélyi szász iskolatörténettel.

Az identitást vizsgálva arra az eredményre jut, hogy a fogalom legalább három összefüggésben értelmezhető: társadalmi, csoport- és egyéni kontextusban. Az identitás Georg Weber szerint megszerezhető, kifejleszhető, elveszithető és elpusztítható. A tanulmány másik kulcsfogalma, az etnikum a szerző felfogásában olyan emberek közösségét jelenti, akik hisznek abban, hogy a közös eredet és/vagy a közös történelem, kultúra egymással összeköti őket. Tehát szerinte az etnikum esetében alapvetően összetartozás-tudattal rendelkező közösségről van szó, ahol a közösség - és a közösséget alkotó egyének - tevékenységét ez a hit irányítja. Az etnikumhoz tartozás kialakulása hosszú folyamat eredménye, melynek során a birodalmakból, „terület-államokból” nemzetállamok váltak, és a társadalom szerkezetileg mélyebben tagolt, összetettebb, a gazdaság modernebb lett. A „ki vagyok?” típusú kérdést felváltotta a „min csoporttudata. A folyamatban nagy jelentőségűek voltak a polgári forradalmak, amelyek után a nemzethez tartozás az identitás fontos tényezőjévé vált. Átérve az oktatásügyre, a klasszikus pedagógiai elméleteket tekinti át Comeniustól Nohlig - illetve a pedagógiai elvekben a haza, nemzet, etnikum fogalmának megjelenését kíséri figyelemmel. Vizsgálati eredményeinek összegzése után az erdélyi szász oktatás történetét tekinti át az előzőleg levont elméleti következtetésekkel szembesítve.

Walter König *Thesen zur „Bildungsrevolution” bei den Siebenbürger Sachsen* (Tézisek az erdélyi szászok oktatási forradalmáról) című tanulmánya (273-313. p.) viszont teljes egészében a szász oktatásüggyel foglalkozik. Az első rész az erdélyi „Szász Universitas” általános helyzetét (területi elhelyezkedését, nemzeti sajátosságait, területi, politikai, egyházi, kulturális autonómiáját stb.) jellemzi. A második rész az erdélyi szász oktatás történetét elemzi. A folyamatot négy szakaszra bontja: 1740-1790 között az abszolutista állam először avatkozik be az oktatásügybe; ezt követi egy langyos, eseménytelen időszak körülbelül 1830-ig. 1830-tól 1848-ig a fejlődés a jellemző; 1850-1867 között gimnáziumi reformok zajlanak le; 1867-től 1890-ig pedig kiépül az egységessé váló szász iskolarendszer. Tanulmánya annak hangsúlyozásával zárul, hogy az önálló szász oktatási és iskolarendszer milyen fontos szerepet játszott a „nemzettudat megőrzésében.

Kocsis Gabriella

Siebenbürgen zwischen den beiden Weltkriegen. Hrsg. von Walter König. Köln, Böhlau Verlag GmbH & Cie 1994. 397 p.

A két világháború között a 7,6 milliós némettség volt Európa legnagyobb létszámú s egyben legjobban szervezett nemzeti kisebbsége. Az új európai hatalmi helyzet, a nemzeti érzelmeket sértő békediktátum, az európai kisebbségi kérdés megnyugtató rendezésének

hiánya s a kisebbségeknek a „nagy háború előtti időszak kormányainál jóval nagyobb figyelmet szentelő német politika a kisebbségkutatás gyors felvirágzását hozta Németországban. A második világháborúban játszott német szerep miatt ez a fejlődés egy időre megtorpant, de hamarosan intézetek sora jött létre, kimondottan azzal a céllal, hogy a térségben élő vagy egykor ott élt német kisebbségek történetének kutatását támogassa. A nyolcvanas évek végén a kelet-európai és kelet-közép-európai rendszerváltás a német kisebbségkutatásnak is új impulzust adott.

A Siebenbürgisches Archiv 1994-ben jelentette meg *Siebenbürgen zwischen den beiden Weltkriegen* (Erdély a két világháború között) című tanulmánykötetét, amely válogatás az Erdélyi Honismereti Munkacsoport éves ülésein elhangzott előadásokból. A kötet címe némiképp megtévesztő, mivel a tanulmányok nem nyújtanak átfogó képet Erdély két évtizedének gazdasági, kulturális és politikai helyzetéről, társadalmi és szociális viszonyairól. A legtöbb előadás ugyanis az erdélyi szászok történetére, más nemzeti kisebbségekhez és a román államhoz fűződő viszonyára összpontosított. A címválasztást mégis érthetővé teszi a szerkesztőnek, Walter Könignek az a törekvése, hogy a kötet néhány, a román állam gazdasági helyzetével és politikájával, valamint a magyar kisebbség helyzetével foglalkozó tanulmány közlésével nagyobb összefüggésbe ágyazza a szász kisebbség történetét.

A német, román és magyar szerzők tollából származó, különböző témájú tanulmányokat a könyv tartalmilag csoportosítja. A *Románia* című fejezet az ország gazdasági helyzetét, bel- és külpolitikáját, valamint a német kisebbség politikai szerepvállalását ismerteti. A *Magyar és német kisebbség* című részben a tanulmányok különböző aspektusokból elemzik a kisebbségi lét kérdéseit, esetenként a két nemzetiség kapcsolatát. Az *Egyház, iskola, irodalom, művészet, tudomány* című fejezet pedig kimondottan a német kultúra különböző megnyilvánulási formáival foglalkozik.

Andreas Hillgruber a román állam 1938 és 1944 közötti külpolitikáját s annak fő mozgatórugóit veszi nagytó alá. Hillgruber szerint a háború végén kialakult nagyhatalmi vákuumot kihasználó, gyakorlatilag szinte minden nemzeti célját elérő Románia külpolitikája előtt a vizsgált időszakban nem állt valódi alternatíva. Területi vitái és rendkívül nehéz gazdasági helyzete a nagyhatalmi törekvések kiszolgáltatottjává tették a geopolitikailag fontos országot. A szerző a világpolitika eseményeibe ágyazva vizsgálja II. Károly 1940 tavaszáig (Franciaország vereségéig) tartó lavírozását a hagyományosan országa szövetségeseinek számító nyugati hatalmak és a legfontosabb gazdasági partnerré előlépő, Délkelet-Európát a saját gazdasági érdekszférájának tekintő nemzetiszocialista Németország között. Besszarábia, Észak-Bukovina, valamint Észak-Erdély elvesztése után a román politikát irányító Antonescu tábornok legfőbb célja az elcsatolt területek visszaszerzése lett a relatív függetlenséget biztosító német (a romániai élelmiszer, olaj és katonai szövetség Hitlernek is fontos) szövetséges segítségével. Németország vereségének nyilvánvalóvá válása aktivizálta a Besszarábia és Észak-Bukovina visszaszerzése után Antonescuval szembekerülő polgári ellenzékét, amely Mihály királlyal az élen végrehajtotta a román külpolitika nyugati hatalmaktól is elvárt létfontosságú irányváltását: a Vörös Hadsereg oldalán addigi szövetségesei, Németország és Magyarország ellen fordult. Hillgruber hangsúlyozza, hogy a román külpolitika irányvonalától függetlenül elkerülhetetlenné vált az ország szovjet befolyási övezetbe kerülése, mivel a világháborúból megerősödve kikerülő, a cordon sanitaire széttörését és nyugati határai előtt egy szövetséges államokból álló védőövezet létrehozását célul kitűző Szovjetunió Romániát is érdekszférájába akarta vonni.

Politika és gazdaság összefüggéseit politológusok, közgazdászok és történészek generációi kutatták már. Stephen Fischer-Galati *Gazdasági trendek és politikai függőség 1933-1944* című tanulmányának alaptétele, hogy a két világháború között fejlődő országnak számító Romániában a gazdasággal szemben primátusa volt a politikának. A hagyományos vélemények szerint a húszas évek agrárreformjai, a gazdaságilag erősebb német, zsidó és

magyar kereskedők és vállalkozók ellen alkalmazott diszkrimináció, a romániai hivatalnokok megvesztegethetősége, a Bratianu-korszak sovíniszta és protekcionista gazdaságpolitikája és a nagy gazdasági depresszió az ország politikai instabilitásához vezetett, és végül Románia először gazdasági, később politikai függőségét idézte elő Németországtól. Fischer-Galati szerint a belpolitikai változások legfőbb mozgatórugójának valójában nem a gazdaság állapota, hanem a pártok hataloméhsége, a monarchia érdeke és a megnövekedett román állam területi integritásának mindenáron való megőrzése bizonyult. Fischer-Galati Németország és Románia kapcsolatfelvételében és szövetségében csak másodlagos jelentőséget tulajdonít a gazdasági érdekek mindkét részről. Németország növekvő érdeklődését Románia iránt szerinte elsősorban a délkelet-európai német érdekszféra kiterjesztésének igénye indokolja. A Romániával kötött gazdasági szerződésekben leplezetlenül jelen levő német gazdasági érdeket a szerző az erős hadsereggel rendelkező fejlett ipari állam gazdasági és politikai érdekeinek szoros összefonódásával indokolja. Románia Németországhoz fűződő kapcsolatait azonban Fischer-Galati egyértelműen politikai indíttatásúaknak tartja, s ez időbeli differenciálás nélküli túlzott leegyszerűsítésnek tűnik. Ez az állítás ugyanis igaz az elszenvedett területi veszteségek utáni időszakra, de jogosan megkérdőjelezhető a harmincas évek hatalmas gazdasági válságából kiutat kereső Románia külpolitikai orientációjára vonatkozóan.

Michael Kroner *Románia pártrendszer a két világháború között 1918-1940* című tanulmányában a román parlamentarizmus és pártrendszer sajátosságainak ismertetésébe ágyazva mutatja be a romániai politikai életet meghatározó jelentősebb pártokat szavazóbázisuk, gazdasági és politikai célkitűzéseik alapján. Összehasonlítja a húsz-harmincas évek politikai életét leginkább meghatározó két pártot, a Nemzeti-liberális Pártot és a Nemzeti Parasztpártot, és a jelzett időszakban marginális politikai szerepet játszó szociáldemokrata és kommunista párt bemutatása mellett Kroner összefüggéseiben állítja elének a szélsőjobb előretörését, a pártok betiltását és a királyi diktatúra bevezetését a világháború előestéjén. Külön fejezetet szentel a német, magyar és zsidó nemzetiségi pártok arányának, választási stratégiájának és céljainak. Míg azonban a magyar pártok és Budapest szoros kapcsolatait egyébként helyesen - szükségesnek tartja kiemelni, addig az Erdélyben stabilizáló szerepet játszó Német Párt és a német kormány kapcsolatáról még csak említést sem tesz.

A törvényhozásba beválasztott német képviselők és szenátorok tevékenységét a csak a parlament keretei között létező, úgynevezett Német Párt fogta össze. Ioan Scurtu néhol választási statisztikai kimutatásnak tűnő tanulmánya a német kisebbség választási eredményeit ismerteti. Választásonkénti bontásban közli a német képviselők nevét, a körzetet, amelyben megválasztották őket, valamint a Német Párt mindenkor választási szövetségését. A német kisebbség mind a tíz parlamenti választáson delegált képviselőket a parlamentbe és a szenátusba, de csak kétszer állított saját listát, az Országos Magyar Párttal egyszer, a mindenkor kormánypárttal hétszer kötött szövetséget. Scurtu tanulmánya végén statisztikai adatok segítségével igyekszik megvonni a korszak parlamentarizmusának mérlegét. Közli a kamarába bekerült pártok számát, a választási periódusok hosszát, a pártok által az egész korszak során szerzett mandátumok számát, a mindenkor kormánypárt győzelmének arányát, a német képviselők választási körzetek szerinti megoszlását és a parlamentbe legtöbbször bejutó német képviselők nevét.

A romániai nemzetiségek jogállását vizsgáló Günther H. Tontsch szerint az, hogy a gyulafehérvári határozatok és a nagyhatalmak által kikényszerített kisebbségi szerződés nemzetiségekre vonatkozó ígéretei nem kerültek bele sem az 1923-as, sem az 1938-as alkotmányba, s hogy egyetlen kisebbségi törvény sem született a vizsgált időszakban, elsősorban annak tulajdonítható, hogy az első világháború után teljesen új helyzetben az állam nem rendelkezett az ilyen jellegű problémák kezelésére vonatkozó tapasztalatokkal, valamint hogy a tradicionálisan szigorú centralizmusra épülő román közigazgatás - mint minden

hasonló közigazgatás - jellegénél fogva nagyon erősen autonómiaellenes volt. A fenti megállapításokat illetően Tontschnak természetesen igaza van, de indokolatlanul szorítja elemzése háttérébe a Románia területi integritásának védelmét legfőbb nemzeti célként megfogalmazó politikai nacionalizmus szerepét. A kisebbségi statútum és a kimondottan a kisebbségekre (a németekre és a zsidókra) vonatkozó törvények jelentős része csak 1938 után született. Tontsch a statútum rövid ismertetése és a zsidó lakosságot diszkrimináló törvények tételes felsorolása után külön elemzi a német kisebbségre vonatkozó népcsoporttörvényt. Véggöveztetése szerint a törvény gyenge pontja, hogy külső nyomásra jött létre, s szakított a német kisebbség demokratikus és kulturális tradícióival, nem illeszkedett szervesen a román jogfejlődésbe, és a zsidótörvényekkel egy időben született.

A *Románia* című fejezet utolsó tanulmányában Hans Acker átfogó képet nyújt Erdély (valójában inkább az erdélyi szászok) két világháború közti gyümölcs- és szőlőtermeléséről.

A *magyar és német kisebbség* című fejezetet Tilkovszky Lórántnak a weimari köztársaság délkelet-európai német kisebbségekkel szembeni politikáját elemző tanulmánya nyitja. A világháború után a térség győztes kisállamai francia befolyás alá kerültek. A német külpolitika mozgásterét beszűkült. Ebben az új helyzetben Németország Balkán-politikájának támaszát látta az utódállamokban élő német nemzetiségekben. Tilkovszky a román kormányok által különböző minősítést kapott (megbízható, illetve irredenta) romániai német és magyar kisebbség viszonyát, tiszavirág-életű együttműködését s a köztük lévő feszültségeket úgy mutatja be, hogy a közeledés és távolodás mögött minden esetben Berlin és Budapest rövid és hosszú távú érdekei állnak.

Andreas Möckler az 1867 és 1933 közötti szász politikai életet elemzi abból a szempontból, hogy az abban fellelhető, egymással markánsan szemben álló áramlatok hogyan viszonyultak az össznémetiség érdekeit szem előtt tartó allddeutsch gondolathoz. A kiegyezést követő magyar közigazgatási reform kérdésében egymással szembekerülő „ószász” és „újszász” irányzat közötti vita elsimulásának idején a szász politika még egyértelműen „kisszász” jellegű volt, azaz csak az erdélyi szászok érdekképviseletével foglalkozott, s a többi német kisebbség sorsa iránt meglehetősen közömbösséget mutatott. A kilencvenes évek első felében azonban az „ószászok” örökösének tekintett, hivatalos irányvonalat képviselő „fekete szászokat” az állammal szembeni túlzott lojalitásuk miatt támadó „zöld szászok” körében már megfogalmazódott a magyarországi német kisebbség megszervezésének gondolata. Ezzel a felfogással azonban sokáig kisebbségben maradtak. A szász politikai elit körében csak a világháborút követő években vált általánossá az a felismerés, hogy érdekeik minél hatékonyabb képviseletéért (egyelőre csak részlegesen, szász tudatukat őrizve) fel kell adniuk elzárkózási politikájukat, s nyitniuk kell a náluk jóval nagyobb létszámú svábok felé. A szászok és a svábok hagyományos politikai különállása megszűnt (Német Párt), s a szász öntudat mellett egyre nagyobb szerephez jutott az összromániai németiségtudat. 1933-tól a hivatalos áramlattal szemben egyre nagyobb teret nyert a nemzetiszocializmus eszméjével szimpatizáló „megújulási mozgalom”, amely a tradicionális „kisszász” politika utolsó elemeit is feláldozta az „össznémet érdekek” oltárán.

Karl M. Reinerth *A romániai németek két világháború közötti belpolitikai ellentéteihez* című munkájában az ellentétek tárgyalását ott folytatja, ahol Möckler abbahagyta: az úgynevezett „megújulási” mozgalmak politikai szerepének tárgyalásánál. A német kisebbség körében uralkodó pesszimista politikai hangulat és a németországi nemzetiszocialista áramlatok hatása együttesen hívta életre azokat a mozgalmakat, melyek - bár elutasították a parlamenti demokráciát - az erőszakos uralomtól, a Führer-elvtől és a rasszista antiszemitizmustól - a szerző szerint - valójában távol álltak. Reinerth ismerteti a Romániai Németek Nemzeti Megújulási Mozgalma és a Romániai Német Néppárt egymáshoz és a Német Nemzetiszocialista Munkáspárthoz fűződő, felhőtlennek egyáltalán nem mondható viszonyát. Végző konklúziója szerint a romániai német politikai mozgalmak közös jellemzője

volt: 1. jövőjüket mindnyájan román állampolgárként, hazájukban képzelték el; 2. mindegyik irányzat kész volt saját érdekében a nemzetiszocialista Németország felemelkedését felhasználni; 3. mindannyian a bolsevizmus ellenségei voltak; 4. egy ponton mindnyájan súlyosan csalódtak a nemzetiszocializmusban.

Az egymáshoz közel lakók intézményesített közösségei, a szomszédságok a történeti múltban elterjedtek voltak Kínától egészen Skandináviáig. Az erdélyi szászok szomszédságai egészen 1891-es betiltásukig szervezték a közösség életét. Ezt követően a városokból szinte teljesen eltűntek Nagyszebenben azonban 1905-ben a Bürgerabend - jórészt iparosokat tömörítő párt - újjászervezte a szomszédságokat saját bázisszerveként. Az 1919-es polgári védelmi feladatok rövid időre ismét életre hívták a szász szomszédságokat, amelyeket a hatalomváltás után ismét betiltottak. Az ezt követő évtizedben csak a szebeni Bürgerabend bázisszerveként léteztek. Hans-Achim Schubert tanulmányában a Fritz Fabritius vezette, nemzetiszocialista irányultságú Romániai Németek Nemzeti Önszegélymozgalma által kezdeményezett, Wilhelm Schunn professzor vezette völkisch szellemű szomszédságok megszervezését, működését, szervezeti felépítését mutatja be. Az újonnan létrehozott völkisch szomszédságok a sokgyermekes családok megélhetését földadománnyal támogatták, rossz termés esetén a rászorulóknak anyagi segítséget nyújtottak, kirándulásokat, színházlátogatásokat szerveztek 1936-37-ig a szervezet működésében még érvényesültek a szász demokratikus hagyományok, 1939-től azonban a birodalmi szervezetek vették át a vezetésüket. A völkisch szomszédságok rendszerét feloszlatták, és helyére a Romániai Német Népkegyesség Német Nemzetiszocialista Munkáspártja bázisszerveként működő, szigorúan központosított, minden demokratikus szász hagyományt félredobó „Block und Zelle” rendszer lépett. Schubert tanulmányának nagy hiányossága, hogy a Schunn eszméitől alig befolyásolt, egyházi védelem alatt álló falusi szomszédságok helyzetével nem foglalkozik.

A fejezet egyetlen gazdasági témájú cikke a szász gazdaság két világháború közti hitelviszonyaival foglalkozik Vasile Ciobanu a kötet egyik legjobb tanulmányában azt elemzi, hogy a szász hitelintézetek hogyan lábaltak ki az uralomváltást követően előállt nehéz helyzetükből - a nagy gazdasági világválságot átvészelve -, hogyan erősödtek meg annyira, hogy 1932-ben már a romániai bankbetétek körülbelül 10 százaléka a szász bankokban összpontosult. Részletesen elemzi a bankok és hitelszövetkezetek pénzügypolitikáját s a Román Nemzeti Bankhoz való viszonyát. Nyomon követi a bankfúziókat, és külön figyelmet szentel a gazdasági válság szász hiteléletre gyakorolt hatásának, a bankok megmentése érdekében beavatkozó német pénzügyminisztérium anyagi segítségének, valamint az eladósodott ügyfelek érdekében történő állami beavatkozás következményeinek. Ciobanu a politika és a pénzvilág összefonódásait sem hagyja figyelmen kívül. Tanulmánya végkövetkeztetéseiben megállapítja, hogy kitűnő szervezethez, közösségi tudatuk, képzett személyi állományuk, valamint az egyháznak, az iskoláknak, az egyesületeknek és a kultúrának nyújtott támogatások miatt a szász bankok egész Romániában nagy tekintélynek örvendtek.

Míg a németek félelemmel vegyes várakozással tekintettek a trianoni békére, addig a mintegy 1,6-1,8 millió erdélyi magyart sokkolta az új helyzet. Illyés Béla az erdélyi magyar társadalom kiútkeresését vizsgálja rövid tanulmányában. A hatalomváltást követő első időben a magyarok nagy része passzív rezisztenciába vonult, de hamarosan győzedelmeskedett az az álláspont, amely az aktív politikai küzdelem szükségességét hirdette. A szerző nagy vonalakban ismerteti a politikai élet megszerveződését, a politikai eliten belüli generációs és stratégiai ellentéteket, valamint az irodalom és a politika rendkívül erős egymásra hatását. Illyés sajnos nem foglalkozik tanulmányában sem a magyar pártok Budapesthez fűződő viszonyával, sem a német kisebbséggel való együttműködés körüli próbálkozásokkal, holott ezek vizsgálata a téma szempontjából rendkívül fontos lett volna.

Lackó Miklós tanulmányában két irodalmi folyóirat, az *Erdélyi Helikon* és a szász *Klingsor* vonzáskörébe tartozó magyar, illetve szász értelmiségi csoport kapcsolatát elemzi. A két alkotóműhely- mindkét kisebbség értelmiségének túlnyomó többségével szemben - a romániai nemzetiségek egymásrautaltságát hirdette, és a kis lépések taktikáját követve 1928 és 1933 között kitűnő kapcsolatot épített ki egymással. Lackó a transzszilvanizmus gondolatát népszerűsítő folyóiratok gyümölcsöző együttműködését a két helyét kereső, megosztott értelmiség problémáinak ismertetésébe ágyazva követi nyomon. E folyóiratok rendszeresen közölték más nemzetiségű írók és költők verseit, novelláit, tanulmányait, egymás lefordított műveinek népszerűsítésére előadóesteket szerveztek, sőt egy-egy állásfoglalás erejéig még a másik nemzetiség szellemi életében kipattant vitákba is beavatkoztak egymás védelmében. A kapcsolatok elhidegüléséhez vezető vitát az *Erdélyi Helikon* körébe tartozó Molter Károly robbantotta ki 1935-ben, egy németországi irodalmi harcról írt kritikus hangvételű cikkével. A *Klingsor* nemzetiszocialista befolyása alá került alkotógárdája a németországi új helyzetet kritizáló magyar cikkeket erélyesen visszautasította, miközben szemrehányást tett az erdélyi magyar értelmiségnek, amiért az nem ítélte el a magyar állam asszimilációs törekvéseit. A helyzet a nemzetiszocializmus térhódítása és a magyar revíziós törekvések miatt egyre jobban elmérgesedett, hogy aztán az ígéretesnek indult kapcsolat a második bécsi döntés után végleg megszakadjon.

Az utolsó fejezetben Ludwig Binder a Romániai Evangélikus Nemzeti Egyház 1920 és 1944 közötti történetét ismerteti. Az első világháborút követően az erdélyi szász evangélikus egyház Romániai Evangélikus Nemzeti Egyházzá alakult, és a bánáti, besszarábiai, bukaresti evangélikusokkal taglétszáma másfélszeresére, 240 ezerről 380 ezerre nőtt. Az önálló szász közigazgatás feloszlata után (1876) az egyház egyfajta nemzetmegőrző szerepbe került. Ez a szerepe 1919 után is megmaradt: nehéz gazdasági helyzetben iskolákat tartott fenn, szervezte a közösségi életet (falusi szomszédságok), ifjúsági szervezeteket működtetett. Az egyházi vezetés elképzeléseinek és tevékenységének bemutatása és az egyházon belül jelentkező viták, megújulási mozgalmak ismertetése mellett Binder részletesen tárgyalja az egyház és a nemzetiszocialista eszmék befolyása alá került - rövid idő alatt párttá szerveződött - „megújulási mozgalom”, valamint az 1940-ben megalakult Német Népcsoport vezetőiségének viszonyát. A személyes felelősséget sem említetlenül hagyva (lásd Wilhelm Staedel püspök szerepe) bemutatja a két szervezet hívők feletti befolyásért folytatott harcát s a népcsoport világi vezetőinek felülkerekedését.

Erdélyben az első világháború után a szászok iskoláit az evangélikus egyház tartotta fenn. Walter König erről az iskolarendszerről nyújt átfogó képet úgy, hogy viszonyítási pontként munkája elején röviden ismerteti a szász iskolák 1919 előtti, magyarországi jogállását. Az erdélyi szász iskolák 1923-ig, Erdélynek a román államba való teljes betagozódásáig nagyobb szabadságot élveztek, mint a magyarországiak 1923-tól azonban, amikor az oktatásban is kezdtek érvényesülni az egységesítő törekvések, a helyzet gyökeresen megváltozott. König részletesen foglalkozik az oktatásnak a szász lakosságra hatalmas terheket róó finanszírozási rendszerével, s a szász iskolák működését érintő állami jogszabályok mellett az evangélikus egyházjog részét képező iskolajogot is ismerteti. A szerző részletekbe menően tárja elénk az alap-, közép- és felsőfokú szász oktatás helyzetét a két világháború között, s a német-román politikai közeledés nyomán beálló változásokat. König tanulmánya alapos, kitűnő munka, kár, hogy vizsgálódásának időbeli korlátai nem tették lehetővé, hogy a népcsoport megszerveződése utáni helyzetet is ismertesse.

Az utolsó öt tanulmány a két világháború közti erdélyi szász szellemi élet egy-egy szeletét veszi nagytitok alá. Joachim Wittstock Bernhard Capesius erdélyi költő negyvenes években írt, *Az erdélyi és bánáti német irodalom története* című, eddig kiadatlan műve húszas, harmincas évekről szóló fejezetének módosított változatát közli. Míg Capesius munkájában a zömében irodalmi folyóiratok köré csoportosuló német írók és költők munkásságáról nyújt

vázlatos áttekintést, addig Walter Engel az erdélyi és bánáti német irodalom kapcsolatának szintén e korszakra tehető elmélyülését elemzi *Irodalmi kapcsolatok Erdély és a Bánát között* című tanulmányában. A „romániai német tudat formálódásával párhuzamosan az irodalom síkján is jelentkező, egymás megismerésére és megismertetésére irányuló törekvés főleg a brassói *Karpathen* és a temesvári *Von der Heide* irodalmi folyóiratok köré csoportosuló írók és költők erőfeszítéseit jellemezte.

Gustav Gündisch az erdélyi százok két világháború közti történeti és helytörténeti kutatásainak eredményeibe nyújt bepillantást. Külön kiemeli Friedrich Teutsch egyháztörténeti, Andreas Scheiner nyelvtörténeti, Georg Eduard Müller alkotmánytörténeti, Roderich Goo államjogi, Gustav Kisch etimológiai, Viktor Roth művészettörténeti kutatásait. Elkülönítve tárgyalja a háború után színre lépő generáció tudománytörténeti szempontból különösen jelentős személyiségeinek tevékenységét, Richard Csaki, Karl Kurt Klein, Hermann Schuller irodalomtörténeti, Hermann Schroller és Alfred Prox östörténeti munkásságát.

A kötet két utolsó, egymást kiegészítő tanulmánya - Günther Ott és Christoph Machat tollából - a korszak száz művészeti életét rekonstruálja.

A könyv olyan tanulmányokat tartalmaz, amelyek Erdély politikai, gazdasági, kulturális életét egymástól nagyon eltérő szemszögből vizsgálják. Ennek ismeretében természetes, hogy (már csak a terjedelmi korlátok miatt is) nem nyújt átfogó képet Erdély történetéről. Minden tanulmány csak egy-egy mozaikdarab lehet az ország rész két világháború közti történetében. Csak remélhetjük, hogy a kötetben nem tárgyalt, de az összkép kialakításához feltétlenül szükséges témák az elkövetkezendő időben egy másik kötetben feldolgozásra kerülnek.

A tanulmányok tematikus csoportosításával kapcsolatban úgy érzem, hogy Ludwig Binder és Walter König munkájának helye inkább a *Német és a magyar kisebbség* című fejezetben lenne. Nem láthatunk bele a kötet születését kísérő műhelytitkokba, de zavaró és helytelen-elsősorban a szerkesztő hibájának tudható be -, hogy egyes tanulmányokat egyáltalán nem kísér jegyzetapparátus (*Hillgruber, Galati*).

Mindezzel együtt a kötet rendkívül hasznos, rengeteg fontos információt közvetít, s feltétlenül ajánlható mindenkinek; aki érdeklődik a legújabb kori, meglehetősen viharos erdélyi történelem iránt.

Eiler Ferenc

Interethnische- und Zivilisationsbeziehungen im siebenbürgischen Raum. Historische Studien. Hrsg. von Sorin Mitu, Florin Gogaltan. Klausenburg, Verein der Historiker aus Siebenbürgen und dem Banat; Babes-Bolyai Universität 1996. 290 p. (Studien zur Geschichte Siebenbürgens. Bd. 3.)

A kötet romániai és magyarországi történészek tanulmányait tartalmazza. A közös téma Erdély vallási, etnikai, kulturális sokfélesége. Ehhez igyekezik hozzátenni valamit minden szerző. A bronzkortól a két világháború közötti időszakig tekintik át Erdély történetét. Így például szó esik a szarmaták és a dákok szerepéről a Kárpát-medencében, Ürmösy Sándor romániai utazásáról, az erdélyi vasútépítés történetéről stb. A kötet szerzői különféle megközelítéseket alkalmaznak, illetve más és más történeti iskolákat képviselnek. Ebből adódóan a tanulmányok is eltérő szemléletmódot tükröznek.

Figyelmet érdemlő tanulmány Gheorghe Cipaianu és Gheorghe Iancu *Die Minderheiten im Rumänien der Zwischenkriegszeit und der Völkerbund* (A romániai kisebbségek és a

Népszövetség a két világháború között) című közös munkája (272-290. p.). A tanulmány a magyar felfogástól eltérő eredményre jut egyrészt a Népszövetség, másrészt a Romániához csatolt Erdély kisebbségi problémáinak értékelésében.

A szerzők megjegyzik, hogy a kisebbségi szerződéseket csak az új államok esetében (Románia jókora területgyarapodásával annak számított) akarták érvényesíteni a győztesek. A szerződés kötelezte az aláírókat a kisebbségek általános jogegyenlőségének, szabad nyelvhasználatának, a nemzetiségi oktatásnak a biztosítására, és felhatalmazta a kisebbségeket, hogy jogorvoslatért a Népszövetséghez forduljanak. A szerződés betartását a Népszövetség ellenőrizte - és a szerzők megállapítása szerint ez elegendő garancia volt a kisebbségek jogainak védelmére. Holott köztudomású: a Népszövetség nem jeleskedett a szerződések elveinek gyakorlati érvényesítésében.

A legfontosabb kisebbségeknek - nagy számuk és a társadalomban betöltött helyük alapján - a magyarokat, németeket és zsidókat tekintik a szerzők. Éltek Romániában más kisebbségek is: ukránok, oroszok, lengyelek, bolgárok, törökök, cigányok stb. A szerzők nem értenek egyet az 1918 előtti és utáni helyzet, vagyis az egykori és az új román kormányzat kisebbségi politikájának összehasonlításával - különösen ha az összehasonlítás nem az utóbbinak kedvez. Ennek cáfolataként az 1918 előtti magyar nemzetiségi politika negatívumainak hosszas felsorolása található a tanulmányban: az erőszakos magyarosítástól az Apponyi-féle népoktatási törvényig - gondosan kerülve viszont az új kormányzat jogsértéseit.

A kisebbségek által leginkább sérelmesnek érzett két területtel (az egyházak és az oktatás) foglalkoznak részletesebben az alkotók. A romániai lakosság felekezeti megoszlásának ismertetése után megemlítik, hogy ezek az egyházak mind kaptak állami támogatást, de a kisebbségi egyházak - főként a magyar és a német - folyamatosan elégedetlenkedtek, mert többet szerettek volna. Nem kerül szóba viszont az, hogy az ortodox egyház jelentős anyagi gyarapodása és dominanciája mellett csak a magyar egyházaktól 314 ezer holdnyi területet vettek el, amely többségében kulturális-oktatási célokat szolgált. Az 1924-ben és 1925-ben hozott iskolatörvények ellen a Népszövetséghez folyamatosan benyújtott kisebbségi panaszokon is csodálkoznak a szerzők, „hiszen azok adnak lehetőséget felekezeti iskolák alapítására, illetve fenntartására”. Nem említik azt sem, hogy például a magyar középiskolák jó részének nem volt úgynevezett nyilvánossági joga, tehát csak úgy adhatott bizonyítványt, ha a román iskolai hatóságok felülbírálták; hogy a líceumot végzetek csak románul érettségizhettek; hogy 1925 után a magániskolákban is románul kellett tanítani nemcsak a román nyelvet, hanem a történelmet, földrajzot, alkotmányt is.

A tanulmány további részében a Népszövetséghez benyújtott kisebbségi beadványok taglalása következik a panaszok leginkább az oktatást, a földreformban megnyilvánuló diszkriminációt, a román hatóságokkal folytatott sajtópereket stb. kifogásolták. Sérelmeiket a kisebbségek intézményei nyújtották be, de adtak be panaszokat magánszemélyek is. A szerzők a kisebbségi sérelmek alaptalanságát bizonyítandó olyan népszövetségi vizsgálati jegyzőkönyveket idéznek, amelyek elégedettek a romániai kisebbségi politikával. Szerintük a román kormányzat kisebbségi politikájának tendenciája „kedvezőbb, mint ami elvárható lenne, a panaszok „vélt sérelmekből” vagy „téves benyomásokból” adódtak. Annyit azonban még e derülátó vélemények is elismernek, hogy akadt azért még néhány, többé-kevésbé jelentős kérdés, amely nehézségeket okozott. A román kormányok számára természetesen presztízskérdés volt a kisebbségek ügye, és mindent elkövettek a kedvező megítélés érdekében.

A szerzők elismerik, hogy a felmerülő „kérdésekre adott román „válaszok közül” nem mindegyik nyerte el a népszövetségi szakértők tetszését, de a „megoldások” többségével egyetértettek. A kisebbségek képviselői pedig sohasem voltak - és mint lemondóan megjegyzik nem is lesznek - elégedettek. A tanulmány azzal a gondolattal zárul, hogy a

Népszövetség megalakítása annak a folyamatnak az első fontos lépése, amely a kisebbségek védelmét nemzetközi eszközökkel akarja biztosítani. Ez valóban így is van; kár, hogy - mint ma is annyi más esetben - az írott elvek és a tényleges gyakorlat között akkora a szakadék

Kocsis Gabriella

Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület 1996. 608 p.

Az 1916-ban született Jakó Zsigmond az erdélyi magyar történetírás és tudományosság egyik kiemelkedő alakja. Mályusz Elemér tanítványaként a településtörténetnek kötelezte el magát, Bihar megyének a török foglalásig tartó történetét feldolgozva szinte „berobbant” a magyar tudományos életbe. 1941-től az Erdélyi Múzeum-Egyesület levéltárában dolgozott, később tanítványok százait nevelte a kolozsvári egyetemen, sorra jelentette meg munkáit az erdélyi magyar múlt emlékeiről, könyvtárakról, művelődéstörténetéről. 1971-ben Radu Manolescu román történésszel közösen írt latin paleográfiája 1987-ben jelent meg magyarul, s azóta is egyetemi tankönyvként használatos. Sokat publikált magyar folyóiratokban is. Az *Emlékkönyv* az 579-602. lapon sorolja fel szak- és időrendben publikációit, a 60204. lapon pedig a róla szóló irodalmat. Fantasztikus, hogy munkált milyen sokan ismertették Romániában és nálunk. A legnagyobb magyar elismerést azzal kapta, hogy a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagjává választotta őt, aki akkor már régóta a Román Tudományos Akadémia tagja volt. Magyarországon jelent meg legnagyobb munkája, a kolozsmonostori konvent 1289-1536 közti okleveleinek kivonata, a középkori erdélyi történelem kimeríthetetlen tára, amelyet Romániában nem sikerült kiadni, mert az oklevelek teljes szövegét és azok román fordítását kérték tőle számon, s ez a munka beláthatatlan időt és terjedelmet kívánt volna.

Jakó Zsigmond 1950-től az Erdélyi Múzeum-Egyesület választmányi tagja volt, annak megszüntetéséig, így a fordulat után a folytonosságot képviselte, amikor 1990-ben, az egyesület újraindulásakor ismét őt választották elnökké. Ezt a tisztséget 1994-ben korára hivatkozva letette. A Gróf Mikó Imre Alapítvány létrehozása is jórészt neki köszönhető. Az egyesület elnökeként hatalmas szervezőmunkát végzett az erdélyi magyar tudományosság újjáélesztéséért. Természetesen továbbra is dolgozik az Árpád-kori erdélyi oklevelek kiadásán meg az erdélyi vajdaság intézményeinek történetén.

1986-ban Ceaușescu Romániájában természetesen szó sem lehetett arról, hogy hetvenedik születésnapjára emlékkönyvet adjanak ki, ezért tisztelői és tanítványai egyetlen gépelt példányban elkészítették és átnyújtották ebből az alkalomból írt tisztelgő tanulmánykötetüket. A hiányt később a müncheni magyarok pótolták: 1987-ben Benda Kálmán, Bogyai Tamás, Horst Glassl és K Lengyel Zsolt szerkesztésében jelentettek meg két kötetet, Jakó Zsigmond és a nyelvész Szabó T. Attila születésnapja alkalmából. Erről persze idehaza nem illett tudomást szerezni.

Az 1986-os, egypéldányos *Emlékkönyv*ben Szabó T. Attila vázolta fel az ünnepelelt életútját és munkásságát, persze az akkori szellemben az „együtt élő” nemzetiségekről is szó esett. Az azóta eltelt évtizedről az egyesületi elnökségben utód Benkő Samu emlékezett meg, immáron kötöttségektől mentesen.

Az *Emlékkönyv* tanulmányait a szerzők betűrendjében közölték, ami persze megzavarja az időrendet. A szerzők nagy többsége hazai és romániai magyar, de néhány román kolléga is tiszteleg a jubiláns előtt. Természetesen itt nincs mód az *Emlékkönyv* tanulmányainak érdemi ismertetésére. Csak néhányat ragadnék ki időrendben: Benkő Loránd Anonymus bihari székelyeiről tudósít; Györffy György egy elveszettnek hitt 1302-es oklevélről. Radu Manolescu az al-dunai kikötővárosok 14. századi írásbeliségéről ír; Camil Muresan arra mutat

rá, milyen változásokat okozott az Arany Horda eltűnése a 14. századi délkelet-európai geopolitikai viszonyokban. Paul Cernovodeanu két ismeretlen Thököly-levelet közöl 1698-ból; R. Várkonyi Ágnes azt a kérdést vizsgálja, vajon 1663-64 tájékán a magyar főurak számoltak-e a töröknek való teljes behódolással. Köpeczi Béla az erdélyi fejedelemség helyzetét elemzi a 17. században a Habsburg Birodalom, Franciaország és Svédország között; Teodor Pompiliu bemutatja, hogy az egyházi unió milyen előnyösen hatott az erdélyi románokra. Pál Judit szerint a 18. században a Székelyföldön magasabb volt az írástudók aránya, mint egyebütt Erdélyben a magyarok közt. Szabó Miklós és Szögi László azt bizonyítja be részletes adatokkal, hogy a 18. században és a 19. század első felében az erdélyi protestánsok továbbra is nagy számban jártak egyetemekre, ekkor már a Habsburg birodalombeliekre is. Bodor András arról számol be, hogyan kutatták Erdélyben a terület ókori történetét a múlt század derekától az első világháború végéig. Egyed Ákos az 1848. októberi agyagfalvi székely gyűlést vizsgálja abból a szempontból, hogy az akkori félelem a román paraszti megmozdulásoktól nem volt alaptalan. K. Lengyel Zsolt, a transzszilvanizmus kitűnő szakembere Kós Károly *Kalotaszeg* című rövid életű folyóiratában látja ennek az eszmeáramlatnak egyik forrásvidékét.

A tanulmányokban tárgyalt időszak természetesen Jakó Zsigmond tudományos érdeklődési köréhez kapcsolódik, tehát elsősorban középkori és kora újkori témák kerültek a kötetbe, a 19-20. századot csak három tanulmány tárgyalja. A *Regio* olvasói számára így a tematika nem elsőrendűen érdekes. Mégis Jakó Zsigmond roppant fontos munkássága miatt találtuk szükségesnek, hogy az *Emlékkönyvről* itt is szót ejtsünk.

Niederhauser Emil

A vend kérdés. Válogatás eszmék és téveszmék bőséges tárházából. Szerkesztette, válogatta és az előszót írta Lukács István. Budapest, Kossics Alapítvány-Košičev sklad 1996. 104+4 p.

A Bajzek Mária és Lukács István által 1993-ban létrehozott Kossics Alapítvány - amelynek kuratóriumában több neves szlovéniai személyiség mellett Hajós Ferenc, a Szlovén Köztársaság budapesti nagykövete is helyet foglal, s amely egyebek mellett évente negyven ösztöndíj kiosztásával is segíti a magyarországi szlovénok kulturális, gazdasági és vallási ismereteinek és önismeretének fejlődését- második kiadványát tartja kezében az olvasó. A kötet bő válogatást tartalmaz azon írásokból, amelyek a Mura és Rába között élő nem magyar lakosság eredetével, nemzeti hovatartozásával foglalkoznak.

A probléma igen összetett, hiszen nemcsak a történettudomány és a nyelvészet egymással is vitatkozó nézeteivel kell számolni, hanem mindazokkal a politikai szándékokkal is, amelyek mindenekelőtt a 19-20. században igyekeztek befolyásolni az itt lakókat, a nagypolitika irányítóit és a tudomány véleményformálóit. A lényeg az alábbi kérdésekben lehetne összefoglalni: vajon korábban vandálok éltek-e az említett területen, s a mai lakosság elszlávosodott venétekből/vendekből vagy olyan szlávokból áll, akikre ráragadt az egykori vendek neve, s vajon melyik nemzet (a szlovén vagy a magyar) részének kell-e őket tekintenünk?

A kötet nyolc szerző írásával igyekszik megvilágítani e meglehetősen bonyolult problémakört. Bár Rát Mátyás már 1780-ban úgy vélekedett, hogy a Vas vármegyében lakó, „valamely tót nemből származott lakoságnak, mellynek nyelve a Horváthoz igen közelít, tsak hogy sok Magyar szókkal elegyedett... [és akik] deákul közönségesen Vandalusoknak szoktak neveztetni: noha a régi Vandálokkal talám nints nagyobb rokonságuk, mint a Magyaroknak a Szeretsenekkel”, Kossics József és Bitnitz Lajos között a *Tudományos Gyűjtemény* lapjain

még 1819-ben és 1828-ban is komoly vita bontakozott ki arról, hogy vajon - Kossics írásának címe szerint - „Vannak-e Magyarországon Vandalusok?” Kossics, a hazai szlovénság egyik kiemelkedő képviselője a szlovénok vandalus eredete mellett állt ki.

Miután Bitnitz ezen állítást cáfolta, s az emutett terület nem magyar lakosait „Vend vagy Vendtótoknak” nevezte, a kérdés az volt, hogy vajon kik is a vendek. Mind Bitnitz, mind Kossics, mind Ivanóczy felhívta a figyelmet arra, hogy az itt lakók anyanyelvükön magukat szlovénoknak nevezik. Utóbbi azt is kiemelte, hogy az osztrák, illetve a magyar fennhatóság alatt élő szlovénokat nem lehet kettéválasztani, mert az eredetében, nyelvében és faji jellegében egy. „Csakhogy míg a Murán túli szlovén a német nyomás folytán elidegenedve a német elemtől önálló műveltségre tesz szert, megvetette nemzeti kultúrájának alapját; addig a Murán innen lakó szlovén társulva a mindig előzékeny s más nemzetiségeket sem lenéző, sem el nem nyomó magyarsággal, megtartva régi nyelvét és ősei szokásait, beleolvadt a nagy politikai magyar nemzettestbe... Habár sohasem is restellte bevallani szlovén voltát... Magyarország összes idegen nyelvű lakói közül a szlovén az, aki úgy sajátítja el a magyar nyelvet, hogy a született magyar sem beszéli jobban.”

Mikola Sándor, a magyarországi vend teória és mozgalom egyik élharcosa, aki Schachmatov (sic!) orosz nyelvész elméletére támaszkodva úgy vélte, hogy a vendek a kelták leszármazottai, és a 7-8. század folyamán szlávósodtak el - azt emelte ki, hogy a „stájer városokban... a 'vindis' elnevezés a magyarországi vendet, a 'szlovén' elnevezés pedig a dél-stájerországi, karindai és krajnai szlovént jelenti”. Hivatkozik Csaplovits *Croaten und Wenden* című, 1829-ben kiadott művére, amely szerint a vend nyelv nem azonos sem a horváttal, sem a szlovénnel, hanem egészen önálló; valamint az Amerikába kivándorolt vendekre, akik közül némelyek elhatárolták magukat a délszláv királyság részévé vált szlovénoktól, s aprólékosan számba vett minden olyan adatot és jelenséget, amely a vend mozgalom létjogosultságát igazolhatta. Mikola, aki az első világháborút lezáró béketárgyalásokon azért küzdött, hogy a Muravidék Magyarország része maradjon, erősen hangsúlyozta, hogy a vendek milyen jól tudnak magyarul, a vendeket olyan külön nemzetnek tartotta, akik a magyarokkal kezdettől fogva összekeveredetten éltek. „Valójában mai nap már nem is lehet eldönteni, hogy kinek az ereiben csörgedezik magyar vér, és kiében vend vér.” Célja az volt, hogy elvitassa a jugoszláviai szlovénokhoz való tartozásukat, s ilyen módon igazolja, hogy a Muravidékre Magyarország jogosult.

Mikola elméletével szlovén részről Matija Slavič bibliakutató egy 1935-ben megjelent tanulmányában szállt szembe. Írásában mindenekelőtt azokra a szempontokra mutatott rá, ahol Mikola (és a béketárgyalásokon vele együtt érvelő Melich) a tudományos szempontok fölé helyezte a fentebb vázolt politikai megfontolásokat. Nem vitatja el Mikoláék azon jogát, hogy magukat vendnek tekintsék, véleménye szerint azonban - annak ellenére, hogy Mikoláék a szövetséges hatalmakhoz eljuttatott írásukban azt igyekeztek igazolni, hogy a „vend nyelvet... semmilyen tekintetben nem lehet azonosítani a szlovénnel” - éppenséggel a kettőjük által is felsorolt tények, valamint Mikola egy 1920-as írása azt igazolják, hogy a vendek valójában magyarországi szlovénok. Slavič kiemeli, hogy Mikoláék végül maguk is elismerték, hogy a vend nyelv „a szlovénhez áll a legközelebb.

A kötetet Angyal Endrének, a neves szlavistának az egész kérdéskört összefoglaló, történeti szempontú írása zárja, amelyben a szerző részletesen kitér azokra a törekvésekre, amelyekkel a két világháború közötti magyar politikai elit a vend kérdést továbbra is napirenden tartva, igyekezett előkészíteni a revíziót. Angyal felhívja a figyelmet arra, hogy Mikola „a részizagságuk eltorzított felhasználásának tudománytalan módszerével operál. Részletesen leírja a Rába menti szlovénság két jelentős személyiségének, Klekl Józsefnek és Pável Ágostonnak a kérdéskörrel összefüggő tevékenységét, s megemlíti a témával foglalkozó szlovéniai tudósok munkásságát is. Végző következtetése pedig az, hogy „különálló 'vend

nemzet' nincsen, hogy a vendség csak az egyetemes szlovénségnek egyik - bár sokáig elszigetelt helyzetben élő - ága”.

A magam részéről teljes mértékben egyetértek Angyal azon megjegyzésével, hogy eljött az ideje a tanulmányában említett, de nyomtatásban még meg nem jelent dokumentumok, mindenekelőtt Klekl József emlékiratának kiadására. Bízom abban, hogy a Kossics Alapítvány működtetőinek és támogatóinak lesz elég pénze és energiája arra, hogy Angyal Endre 1972-ben megfogalmazott óhaja valóra válhasson.

Szilágyi Imre

Kozár Mária: Etnološki slovar Slovencev na Madžarskem. A magyarországi szlovének néprajzi szótára. Monošter-Szombathely, Zveza Slovencev na Madžarskem / Savaria Múzeum 1996. 224 p.

Az igen kis létszámú magyarországi szlovénság - a különböző megközelítésű felmérések szerint létszámuk 2500 és 5000 között van - értelmiségi képviselői intenzíven őrzik, ápolják e kisebbség sajátos hagyományait, kultúráját. Ebben az összefüggésben legalább Szukics Mariannának, a *Porabje* című lap szerkesztőjének, a Bajzek Mária-Lukács István házaspárnak, a Kossics Alapítvány működtetőinek, valamint a Kozár Mária-Mukics Ferenc házaspárnak, a Rába menti szlovének kitűnő ismerőinek nevét kell megemlíteni. Kozár Mária, az ismertető kötet szerzőjének nevét azért is érdemes külön kiemelni, mert 1976 és 1995 között mintegy 45 hosszabb-rövidebb tanulmányban mutatta be a magyarországi szlovének népszokásait, hiedelemvilágát, életkörülményeit.

Ez a húszévesnyi tapasztalat tette lehetővé, hogy Kozár Mária, aki a ljubljani egyetem néprajz szakán szerzett diplomát, olyan néprajzi szótárt állítson össze, amely több szempontból is figyelemre méltó. Először is azért, mert Szlovéniában eddig nem jelent meg néprajzi lexikon, illetve szótár- még csak az előkészületeknél tartanak-, a magyarországi szerző tehát megelőzte anyaországi társait. Másodszor azért, mert a szótár kétnyelvű - szlovén-magyar -, azaz nem csupán a magyar kutatók számára teszi lehetővé az itteni szlovének életének jobb megismerését, de jelentős mértékben hozzájárulhat a szlovéniai kutatók tájékoztatásához is. Az olvasó a kötet végén lévő szlovén, illetve magyar címszómutató segítségével tudhatja meg, hogy az általa keresett fogalom hol található meg. A kötet jelentős erénye, hogy igen részletes, mondhatni, teljessége törekvő áttekintést ad a szlovén és magyar nyelvű szakirodalomról.

Harmadsorban arra kell utalni, hogy bár az itteni szlovéneknek volt ugyan néhány kiemelkedő értelmiségi képviselője - Kossics József, Klekl József, Pável Ágoston stb. -, a magyarországi szlovének identitástudatának legfőbb fenntartója a népi kultúra volt, ennek jelentősége tehát túlmutat a szűkebb szakma határain.

A könyv végül azért is megérdemli figyelmünket, mert a szerző anyagát a kultúranropológiai szemlélet alapján dolgozta fel, azaz a hagyományok, népszokások bemutatása mellett nagy figyelmet szentel a magyarországi szlovének jelenlegi életkörülményeinek, mindazoknak az eseményeknek, amelyek befolyásolják a hazai szlovének fennmaradását, illetve asszimilációját. Így nem csupán azt tudhatjuk meg, hogy mikor és milyen körülmények között indult meg az autóbuszjárat Szentgotthárd és a környező falvak között, illetve, hogy miért szüntek meg a munkásjáratok, de azt is, hogy milyen ipari munkalehetőségeket nyújtott ez a vidék az itt élőknek a múlt század végétől napjainkig.

A kötet szerzője - igen helyesen - nagy figyelmet szentel azon, nemegyszer vitatott fogalmaknak, amelyek nem csupán a néprajz iránt érdeklődő magyar olvasó számára lehetnek fontosak, de ismeretük a társtudományok művelői számára is hasznos. Így például több

szócikk foglalkozik az itteni szlovénság eredetével, illetve az erről szóló elméletekkel. Mindenekelőtt a vendekről, illetve az úgynevezett vendkérdésről van szó. Manapság is olvashatók ugyanis olyan újságcikkek, melyeknek szerzői amellet állnak ki, hogy Kékkúton tulajdonképpen nem szlovénok, hanem vendek élnek.

Nyilvánvalóan nem vonhatjuk kétségbe senki jogát arra, hogy oly módon határozza meg önmagát, ahogyan neki tetszik, mégis mindenképpen hasznos, ha tudjuk, hogy honnan ered a szlovénok vend elnevezése, illetve, hogy miképpen terjedt el a hazai szlovénok között ez az önmeghatározás. Kozár Mária könyvéből megtudhatjuk, hogy a magyar vend szó német eredetű, eredetileg az ókori venétek elnevezésére használták, s később vitték át a helyükön megtelepedő szlovénokra. Másfelől a magyarországi szlovénok egyes képviselői, mindenekelőtt Kardos János evangélikus lelkész és követői arra a meggyőződésre jutottak, hogy „evangélikus vallásukat csak úgy gyakorolhatják tovább, ha a magyarok kívánságára vendeknek, vendszlovéneknek vallják magukat”. A recenzens hiányolja, hogy Kozár Mária megemlíti ugyan az 1992-ben megalapított Vend Szövetséget, azonban nem szól a vendkérdés két világháború közötti időszakáról. Ezt annál is inkább hiányolom, mert a szlovén szakirodalomban mindenekelőtt ezzel a korszakkal foglalkoznak, s a vendkérdés akkori kezelését a Rába menti szlovénok elmagyarosításának eszközeként értékelik.

Mivel jól tudjuk, hogy a nemzettudat megtartásában milyen fontos szerepe van a vallásnak, az anyanyelven megtartott misének, igen fontos információ, hogy 1987, Kűhár János halála óta a Szentgotthárd környéki szlovén egyházközségekben magyarul miséznek. Ezt a helyzetet csak némileg enyhítette, hogy 1993 óta Felsőszölnökön szlovén nyelvű istentiszteletet tart a Szlovéniából átjáró martinjel plébános.

A kötet adatai szerint nem csupán az úgynevezett Szlovénvidék (Porabje) kilenc falujában élnek nálunk szlovénok, de Szombathelyen, Somogy, Győr-Moson-Sopron megyében, sőt elszórtan Budapesten és az ország más vidékein is. A recenzens azonban nem hagyhatja említetlenül a *magyarországi szlovénok* címszó bevezető mondatát, amely szerint ők „Az egyetlen őslakos nemzeti kisebbség, amely a Kárpát-medence nyugati részén már a magyarok bejövetele előtt telepedett le.” Eltekintve attól, hogy a szlovéniai szakirodalom jelentősebb része erre a korálakra vonatkozóan nem szlovénokról, hanem a szlovénok elődeiről beszél, ez a mondat megütközést kelthet a szlovák történészek egy részében is, akik szerint az itt élők, valamint a szócikkben is megemlített Pribina, a szlovákok elődei, ha ugyan nem szlovákok voltak. Nyilvánvaló persze, hogy egy ilyen rövid szócikkben nem fejthető ki egy rendkívül összetett probléma valamennyi árnyalata, a körültekintő fogalmazás révén azonban elkerülhetőek az esetleges félreértések.

A fentiekben említett megjegyzések, valamint a bevezetőben Gráfik Imre által felsorolt egyes hiányosságok nem csökkentik a Kozár Mária által összeállított kötet jelentőségét, amely komoly nyereség mind a magyar, mind a szlovén néprajztudomány számára.

Szilágyi Imre

*Herta Krecsmáry: Mert én német vagyok. Lejegyezte: Koszta Gabriella. Pécs, Jelenkor Kiadó 2006. 149 p.
(Évszázadmásodpercek)*

Herta Krecsmáry életrajza nekem Bibót és a *Kelet-európai kisállamok nyomorúságát* juttatja eszembe.

A főszereplő 1911-ben született Polában, apja szudétanémet, anyja helybéli, dalmáciai olasz volt. Az első világháború után a család előbb Ausztriába, Grazba, majd egy kecsgetető állásajánlat nyomán Romániába, Nagyváradra költözött. Herta itt ismerte meg leendő férjét, a

magyar Krecsmáry Imrét. A második világháborúban vöröskeresztes nővérként dolgozott a Lengyel Főkormányzóóságban, innen a nagyszüleihez menekült az oroszok elől, a Szudéta-vidékre. Az oroszokat sikerült elkerülnie, de a visszatérő csehszlovák hatóságok az egész családot kitelepítették a későbbi NDK területére. Herta férje és gyermekei állampolgárságára hivatkozva Romániába mehetett - ez '45-ben még jó ötletnek látszott, és ott is éltek férje haláláig. A „láncos kutya korszak végén egyszer elutazhatott Jugoszláviába, hogy húsz éve nem látott szüleivel találkozhasson, de hiába, mert az ő útlevelüket a keletnémet rendőrség az utolsó pillanatban bevonta. Férje halála után a securitate egyre több kellemetlenséget, majd megaláztatást okozott, ezért 1960-ban családegyesítés címén kitelepülési engedélyért folyamodott. Többéves hercehurca után, minden értéküket hátrahagyva, a három gyerekkel végül elutazhattak az NSZK-ba. Abba az országba, amelyet ő annak ellenére, hogy nem ott született, és nem is élt ott soha, mégis a hazájának tekint.

Herta Krecsmáry magnóra mondott élettörténete az oral history műfajába tarozó szöveg, melyben a főszereplő élete pontról pontra illusztrálja Bibó tételeit a térségben újratermelődő antidemokratikus nacionalizmusról. Ha az életrajz történelmi keretét nézzük, az az utolsó magát nemzetek felettinek mondó monarchiában kezdődött, egy olaszul, németül, horvátul beszélő városban. A rövid ausztriai kitérő - ahol ekkor mindenki az Anschlussra várt - után következett Várad, ahol a magyarok és a magyar érzelmű neológ zsidók maximálisan elégedetlenek voltak helyzetükkel az új Nagy-Romániában. Mivel a nemzetállami politikát folytató kisállamok gyengék, a vegyesen lakott területek 1938-tól kezdve megint gazdát cseréltek Ennek persze a Krecsmáry család örült, a család német tagjai nagyra becsülték Hitlert: „mutatták, hogy Németország milyen szépen fejlődik, hogy ott mindenki dolgozik, és ez nekünk nagyon tetszett”, ezért érthető, hogy „Apuka belépett a nemzetiszocialista pártba... őt a politika egyáltalán nem érdekelte, csak a gyárral törődött. De az is igaz, hogy a zsidókkal semmi bajunk nem volt, és nohát a dolgokról, amik később ugye mind kiderültek, nem is tudtunk semmit.”

A háború után a kitelepítések, majd a nacionálkommunizmus fejezte be, amit a nácik elkezdtek, és még a két világháború közt is nagyszámú vegyes nemzetiségű régiót sikerült szinte teljesen felszámolni. A kommunizmussal megszűnt a korábbi integráló jellegű, a liberális nemzetállamokra jellemző nacionalizmus, és az új módszerekbe vagy beletörödni, vagy előlük elmenekülni lehetett

Aki olvasta Herta Krecsmáry könyvét, azt gondolhatja, hogy az állandó döntéskényszerek mellett is elsősorban a személyes életről szól, melynek a történelem csak intenzív keretét adja. De a könyv minden sorában jelen lévő gondolkodásmód - „Egy román orvosnál szültem... doktor Cosma, így hívták, de nagyon jó orvos volt, és rendes ember” - mutatja a történelmi gyökerű nemzeti hisztéria állandó jelenlétét. A véleményformálásnak a személyes egzisztenciára is vonatkozó állandó megkülönböztetése a sokat vitatott bibói kijelentést - „A kisebbségi élet megszűnik teljes értékű emberi élet lenni” - támasztja alá.

Herta Krecsmáry mondja a Németországba való megérkezéséről: „Amikor már nem is olyan fiatalon megérkeztem, tudtam, hogy ez az otthonom, hazaérkeztem.” A hazaérés kilépést jelentett számára az irracionális keretek közül, ahol lehetetlen volt a normális élet. Az ő németisége választás és ragaszkodás volt egy életmodellhez, ami a nyelvben és kultúrában a teljesértékűséget jelentette, és amit egészséges lélekkel nem lehetett feladni.

Zákonyi Botond